

نقد و ارزیابی کتاب اقتصاد تحریم، بررسی تحریم های اقتصادی در جهان، اقتصاد تحریم و پساتحریم در ایران

محمد سلیمانی*

چکیده

دغدغه نویسندگان در این کتاب ارائه تصویر روشنی از جایگاه تحریم ها در اقتصاد جهان و ایران و به تبع آن مکانیسم های اقتصادی اثر و پیامدهای آن بوده است؛ از این رو تلاش شده تا در بخش اول به ابعاد تئوریک و مفاهیم مربوط به تحریم پرداخته شود. در این راه ضمن ترسیم ابعاد اقتصاد تحریم (فصل اول)، کارکردهای تحریم ها برای تحریم کنندگان (فصل دوم)، کارکردهای سیاسی تحریم ها (فصل سوم)، اثرات اقتصادی تحریم ها و هزینه های تحریم ها بر کشورهای هدف (فصل چهارم) و تجربه تحریم ها در دوران پس از جنگ سرد (فصل پنجم)؛ در فصل ششم دلالت‌هایی برای سیاست‌گذاری استخراج شده است. این دلالت ها می بایست در بخش دوم کتاب (که به اقتصاد ایران می پردازد) و به طور خاص در فصل دهم با عنوان «مقدمه ای بر مقابله و گذار از تحریم» به صورت صریح و یا حداقل ضمنی مورد اشاره قرار می گرفت و رویکردهای مقابله با تحریم بر مبنای آن پیشنهاد می شد، اما در بخش دوم کتاب از این دلالت ها استفاده نشده است. به نظر می رسد عنوان این بخش به نحو مناسبی انتخاب نشده است؛ این بخش عمدتاً به مفاهیم و موضوعات مربوط به تحریم ها می پردازد و تنها بخش کوچکی از فصل چهارم و عمده فصل پنجم به بررسی تحریم‌های اقتصادی در جهان تعلق دارد که البته در فصل پنجم نیز مباحث ارائه شده اولاً از چپ‌نش مناسبی برخوردار نیست و ثانیاً بسیاری از تحریم‌های اعمال شده در سطح جهان، مورد اشاره قرار نگرفته است. در ابتدای بخش دوم، نویسندگان بحث اصول و مبانی مقدماتی (فصل هفتم) را مطرح کرده اند که اولاً عنوان با محتوا هم خوان نیست و مباحث مطرح شده بیشتر به انواع تحریم، ماهیت تحریم‌ها، اثرات عینی و روانی تحریم‌ها و ... می پردازد و نه مبانی و اصول. بهتر بود نویسندگان این موضوعات را در همان بخش اول کتاب بگنجانند (البته با تغییر عنوان بخش اول طبق توضیحات ذکر شده در بند فوق). در فصل هشتم به تاریخچه تحریم ها

* عضو هیات علمی دانشگاه امام صادق(ع): solimani@isu.ac.ir

علیه ایران پرداخته شده است (البته در این فصل مباحثی در مورد تجربه تحریم برخی از کشورها قرار دارد که با عنوان فصل سازگار نیست و می‌بایست در بخش اول کتاب (فصل پنجم) ارائه می‌شد. بخش‌های آسیب‌پذیر اقتصاد ایران در فصل نهم مورد بررسی قرار گرفته و در فصل دهم و یازدهم مباحث کلی در مورد مقابله و گذار از تحریم و نیز اقتصاد پسا تحریم ایران ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد تحریم-تحریم اقتصادی- پسا تحریم- آسیب‌پذیری اقتصاد- آثار تحریم

۱. معرفی و توصیف اثر

کتاب «اقتصاد تحریم، بررسی تحریم‌های اقتصادی در جهان، اقتصاد تحریم و پساتحریم در ایران» در سال ۱۳۹۴ شمسی توسط آقای دکتر علی مروی و خانم افسانه شایسته تألیف شده و با همکاری دانشگاه جامع علمی-کاربردی (مرکز آموزش قند کرج) توسط انتشارات آرون منتشر شده است. در ادامه، ابتدا این کتاب را از جهت ساختار و ظاهر، سپس از جهت محتوا مورد بررسی قرار خواهیم داد.

کتاب در دو بخش و ۱۲ فصل تدوین شده است که بخش اول به «بررسی تحریم‌های اقتصادی در جهان» و بخش دوم به «اقتصاد تحریم و پسا تحریم در ایران» می‌پردازد.

۲. ارزیابی شکلی اثر

این کتاب در ۴۶۵ صفحه تنظیم شده است و فونت و اندازه قلم انتخاب شده مناسب به نظر می‌رسد. علاوه بر این نکته، از نظر ظاهری و فنی موارد زیر قابل ذکر است: نحوه نگارش برخی از بخش‌های کتاب ژورنالیستی است. (مثلاً نقل قول از مسئولان کشور یا ذکر ارقام و آمار بدون استناد به منبع و یا برخی از تعابیر مصطلح در روزنامه‌ها) طراحی جلد جذاب نیست و پیوند مفهومی مشخصی با عنوان کتاب ندارد. عنوان کتاب بیش از اندازه طولانی است و منعکس‌کننده دقیق محتوای کتاب نیست.

در صفحه آرایی، دقت های لازم صورت نگرفته است. به عنوان مثال در برخی صفحات میان جدول و متن فاصله وجود دارد. علاوه بر این ساختار، فونت و رنگ جداول در فصول مختلف با هم تفاوت دارد و متن از این نظر یک دست نشده است.

به نظر می رسد در برخی از جداول ضمیمه، تصویر فایل های PDF ارائه شده است. این جداول از کیفیت کافی برخوردار نیستند و همچنین از نظر فونت و نوع صفحه آرایی دارای اشکالاتی هستند.

شماره های طولانی برخی از زیر تیترها از زیبایی متن کاسته است. بهتر بود که برخی از زیر تیترها با بولت و بدون شماره گذاری ارائه می شد.

کتاب فاقد فهرست جداول و اشکال است.

با توجه به طولانی بودن فهرست بهتر بود که در ابتدا یک فهرست اجمالی ارائه می شد.

در برخی از موارد متن نیاز به ویرایش دارد و به نظر می رسد که در برخی جاها، علائم نگارشی در حد استاندارد مورد استفاده قرار نگرفته است.

برخی از فصول، خلاصه فصل دارد و برخی، خلاصه فصل ندارد.

۳. ارزیابی محتوایی اثر

در فصل اول بهتر بود ضمن اشاره به تعاریف تحریم و اقتصاد تحریم، حوزه موضوعی اقتصاد تحریم مشخص می شد و متناسب با این قلمرو موضوعی، ساختار کتاب تبیین می شد (می بایست مشخص می شد هر فصل از کتاب قرار است چه بخش یا بخش هایی از اقتصاد تحریم را پوشش دهد).

در فصل دوم که تحلیل منافع تحریم نام گذاری شده است، اولاً عنوان جالب نیست، زیرا منافع تحریم برای کشورهای تحریم کننده است و نه برای ما که تحریم شده ایم. و ثانیاً بسیاری از مباحث ذکر شده در فصل مانند تیتر ساختار رویداد تحریم، با این عنوان هم خوانی ندارند. البته بخش های پایانی این فصل مباحث خوبی را بیان می کند که کارکردهای تحریم را در نظام بین المللی از بعد اقتصادی و سیاسی تحلیل می کند.

فصل سوم از منظر متغیرهای سیاستی به ارزیابی موفقیت تحریم ها می پردازد. که اولاً با هدف ذکر شده در پیشگفتار هم خوانی ندارد و ثانیاً تمرکز عمده آن بر ایجاد تغییر در کشورهای

هدف تحریم است. بهتر بود مباحث این فصل ذیل تیتیر متغیرهای سیاسی در فصل دوم ذکر می‌شد (فصل سوم تفصیل تیتیر ۲-۶ در فصل دوم است).

در فصل چهارم برخی مورد کاوی‌ها در مورد تحریم‌ها ارائه شده است که به نظر می‌رسد لازم بود مطالب بیشتری ارائه می‌شد. نویسندگان حداکثر در یک صفحه به هر مورد پرداخته‌اند، در حالی که با توجه به این که هدف بخش اول بحث تحریم‌های اقتصادی در جهان ذکر شده است، بهتر بود با تفصیل بیشتری این مباحث ارائه می‌شد.

به طور کلی مباحث ذکر شده در سه فصل دوم، سوم و چهارم، از اتقان خوبی برخوردار است؛ اما در مورد تیتیرگذاری‌ها دقت کافی صورت نپذیرفته است.

در فصل ششم که نتایج و توصیه‌های سیاستی به عنوان جمع‌بندی بخش اول ذکر شده است، به دلیل این که از کتاب هافبائر و اسکات (۲۰۰۷) ترجمه شده است، عمده مباحث به چگونگی افزایش اثرات تحریم‌ها بر کشورهای تحریم‌شونده مربوط می‌شود (یعنی نتایج این فصل راهکارهایی است که موجب می‌شود هدف از تحریم‌ها محقق شود). هر چند این مباحث جذاب است، اما توصیه‌های سیاستی ذکر شده در این فصل برای تحریم‌کنندگان کاربرد دارد نه برای کشور ما که تحت تحریم قرار گرفته است. نویسنده می‌بایست در این فصل ضمن تحلیل این توصیه‌ها، روش‌ها و راهکارهایی که به موجب آن‌ها ایران به عنوان یک کشور تحت تحریم- بتواند عملکرد بهتری داشته باشد را ارائه می‌نمود (راهکارهایی که به تحریم‌ها پایان دهد یا تحریم‌ها را کم اثر کند).

بخش دوم کتاب، گویی یک کتاب جدید است با ساختار و ادبیات نسبتاً متفاوت. خصوصاً در فصل هفتم -همانطور که پیش از این اشاره شد نویسندگان به اصول و مبانی مقدماتی پرداخته‌اند و مباحثی را ذکر کرده‌اند که از نظر عناوین مشابه تیتیرهای فصول بخش اول است. این فصل باید در مباحث بخش اول کتاب ادغام می‌شد.

یکی از اهداف اصلی کتاب در پیشگفتار «روشن ساختن تاثیر متقابل میزان اثر بخشی تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد کشورهای تحریم‌شده، تحریم‌کننده و به ویژه ایران» (متن کتاب بدون تغییر در اینجا ذکر شده است و مشکل ویرایشی مربوط به متن است) ذکر شده است و در این راه تلاش خوبی نیز توسط نویسندگان صورت پذیرفته است. البته برخی از ابعاد اثرات تحریم‌ها بر کشورهای تحریم‌شده، بیش از حد اجمالی بیان شده است و برخی

از آن‌ها مغفول مانده است. به طور خاص اثر گذاری روانی تحریم‌ها در حد دو بند مورد اشاره قرار گرفته (در فصل هفتم) و در حوزه‌هایی مانند صنعت بیمه، انتقال تکنولوژی و ... مورد اشاره قرار نگرفته است.

دسته بندی اثرات در فصل هفتم نیاز به بازنگری اساسی دارد. به عنوان مثال اثر بر کنترل گسترش سلاح‌ها در کنار (و هم عرض) اثرگذاری مالی آمده است یا اثر بر کاهش تولید ناخالص ملی در کنار (و هم عرض) اثر بر کاهش تولید نفت یا اثر بر کاهش تولیدات صنعتی آمده است. علاوه بر این، برخی تیتراهای این بخش نیز از نظر اقتصادی دقیق نیست مانند «اثر بر ... سوء مدیریت داخلی». در فصل نهم نیز مباحثی در مورد اثرات تحریم‌ها ذکر شده که عملاً با مباحث بخش مربوطه در فصل هفتم هم پوشانی دارد.

بسیاری از مباحث ذکر شده در فصل نهم («بخش‌های آسیب پذیر اقتصاد ایران از تحریم») با عنوان این فصل هم خوانی ندارد. به طور خاص مباحث پیامدهای تحریم‌ها علیه ایران یا عوامل موثر بر تقلیل اثرات تحریم‌ها. هر چند وجود این مباحث در کتاب ضروری است اما جای این مباحث در این فصل نیست. در این فصل صرف پرداختن به مباحث پیامدها برای بخش‌های اقتصادی و عوامل تقلیل یا تشدید اثر بر بخش‌ها کفایت می‌کند.

نویسندگان در فصل دهم به خوبی توانسته‌اند جایگاه اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریمی را تبیین نمایند؛ البته در نتیجه گیری انتهای فصل می‌بایست دلالت‌های آموزه‌های اقتصاد مقاومتی برای حذف تحریم‌ها یا کاهش اثرات آن‌ها به روشنی بیان می‌شد. البته برخی از مباحث کلی ذکر شده در این فصل از ارزش ایده اقتصاد مقاومتی کاسته است و دسته بندی مباحث نیز به خوبی انجام نشده است.

مباحث فصل یازدهم عمدتاً ژورنالیستی بوده و فاقد تحلیل‌های عمیق است. در برخی از موارد هم مباحث پراکنده ای ارائه شده است که مخاطب را سردرگم می‌کند (مثل بند ۱۱-۴-۲ چالش‌های ارزی که هم متن، فاقد استدلال‌های متقن است و هم نویسنده نتوانسته است ربط بین نرخ ارز و نرخ سپرده را به روشنی تبیین نماید تا با استفاده از آن، خطرات تغییر نرخ ارز را متذکر شود). در بخش بیماری هلندی (۱۱-۴-۵) در عین حال که اصل استدلال درست است اما همه جوانب موضوع، مورد اشاره قرار نگرفته است.

در فصل یازدهم (عنوان: اقتصاد پس از تحریم) نیز مشابه برخی فصول پیشین، تیتربندی‌ها مناسب و مخاطب پسند نیست. (به عنوان مثال دو تیتتر مشابه داریم: ۱۱-۲ دوران پس از تحریم؛ ۱۱-۷ اقتصاد ایران پس از تحریم).

نویسندگان در فصل دهم به اقتصاد مقاومتی به عنوان راهکار اشاره دارند (که بر مقابله و تخفیف اثرات تحریم ها متمرکز است) و در فصل دوازدهم به اقتصاد پساتحریم می‌پردازند (که بر دوران پس از حذف تحریم ها اشاره دارد). در عین حال متن، هیچ دلالت روشنی برای تبیین نسبت بین این دو رویکرد ارائه نکرده است.

با توجه به بررسی صورت گرفته به نظر می‌رسد کتاب مزبور نوآوری چندانی در حوزه اقتصاد تحریم ندارد. در بخش تجربیات جهانی صرفاً ترجمه برخی از تجربیات و مورد کاوی ها از کتاب هافبائر و اسکات (۲۰۰۷) صورت پذیرفته است؛ در حالی که منابع متنوعی در این حوزه وجود داشت که توجه به آن ها و ارائه یک تحلیل جامع از تحریم های اعمال شده روی سایر کشورها می‌توانست بر غنای کتاب بیافزاید. در بخش دوم نیز عمده مباحث تکراری بوده و صرفاً نوآوری نویسندگان در تجمیع این مباحث است (که البته با توجه به نکات فوق، این دسته بندی ها به بهترین وجه ممکن صورت پذیرفته است). البته تحلیل شرایط اقتصاد ایران پس از پایان تحریم ها و گوشزد کردن مخاطرات و چالش های احتمالی، یکی از نوآوری های اصلی این کتاب است که البته از نظر محتوایی لازم بود تمرکز بیشتری روی تقویت مباحث این بخش صورت می‌پذیرفت.

۴. نتیجه گیری

با توجه به این که در سال های اخیر تحریم های اقتصادی به عنوان یکی از مسائل اصلی روز مورد توجه متخصصان و صاحب نظران عرصه های مختلف علوم اجتماعی و اقتصادی بوده است و کشور ما در سال های بعد از انقلاب و به طور خاص در دهه اخیر، از تبعات و دشواری های ناشی از تحریم ها رنج برده است؛ ارائه تحلیل های دقیق و عالمانه از تحریم ها ضروری است؛ از این رو نگارش متونی با عنوان مشابه این کتاب از نظرگاه آکادمیک و سیاست گذاری ضرورت دارد. اما کتاب مزبور در ارائه یک تحلیل جامع و بدیع ناکام بوده است. یکی از اصلی ترین نقاط ضعف کتاب مشخص نبودن ایده محوری کتاب هم در حوزه تبیین اثرات تحریم ها و هم در حوزه راهکارهای قابل ارائه می باشد. اهم نقاط قوت کتاب به شرح زیر است:

- احصاء متغیرهای اقتصادی مد نظر تحریم کنندگان

نقد و ارزیابی کتاب اقتصاد تحریم، بررسی تحریم‌های اقتصادی در جهان، اقتصاد تحریم و پساتحریم در ایران ۴۳

- پرداختن به اهداف تحریم‌ها و کارکردهای آن برای کشورهای تحریم‌کننده
- ارائه تبیینی از اقتصاد مقاومتی به عنوان نظام مقابله با تحریم‌ها
- توجه به مباحث اقتصاد ایران در دوران پایان یافتن تحریم‌ها
- در مقابل برخی از معایب و نواقص کتاب را می‌توان به شرح زیر بیان نمود:
- وجود برخی اشکالات ویرایشی و ظاهری در متن
- عنوان‌گذاری نامناسب بخش‌ها و فصول
- نقص در دسته‌بندی مباحث ذیل فصول و تیتراژها
- هم‌خوان نبودن ادبیات و نوع نگارش بخش اول کتاب با بخش دوم
- عدم به‌کارگیری ادبیات علمی و عمق اندک استدلال‌های در برخی از بخش‌ها
- مشخص نکردن دلالت‌های بخش اول کتاب (تجربیات جهانی) برای اقتصاد ایران (یا به عبارت بهتر، عدم تبلور ارتباط بین این دو بخش در متن).

کتاب‌نامه

مروی، علی و افسانه شایسته (۱۳۹۴). *اقتصاد تحریم، بررسی تحریم‌های اقتصادی در جهان، اقتصاد تحریم و پساتحریم در ایران*، دانشگاه جامع علمی-کاربردی (مرکز آموزش قند کرج)، تهران: انتشارات آرون.

